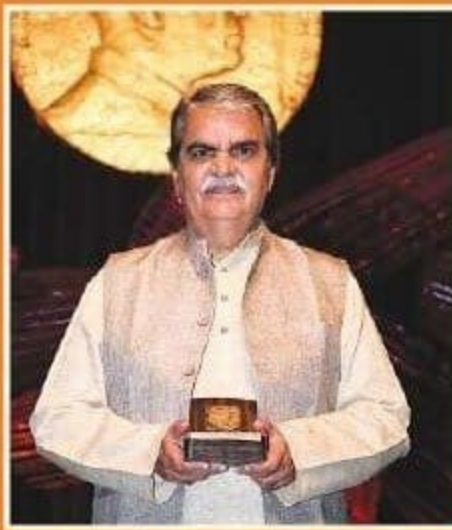

माणुसकीचे क्षितिज रुंदावणारा मनोविकारतज्ज्ञ

केवळ दोन-तीन रुग्णांची सोय असलेल्या 'श्रद्धा' पुनर्वसन केंद्रापासून आता १५० रुग्णांची सोय होऊ शकेल इतका 'श्रद्धा'चा पसारा वाढला आहे. या आगळ्यावेगळ्या कामासाठी कार्यकर्ते निवडणे ही एक कसरतच असते. डॉ.वाटवानी म्हणतात, मला फक्त नेमून दिलेले काम करणारी माणसे

नको असतात. स्वतःच्या बुद्धीचा, विचारांचा पुरेपर वापर करून ट्येयपूर्तीच्या दिशेने वाटचाल करणारे सुशिक्षित तरुण मला हवे असतात.

रॅमन मॅगसेसे पुरस्का विजेत्यांसह डॉ. वाटवानी

स्किझोफ्रेनिया दिनानिमित्त शुक्रवार २४ मे रोजी स्किझोफ्रेनिया अवेअरनेस असोसिएशनतर्फे पुण्यात आय.एम.ए. हॉलमध्ये संध्याकाळी पाच वाजता जाहीर व्याख्यान होणार आहे. डॉक्टर भरत वाटवानी 'बेधर मानसिक आजारी व्यक्तीची समस्या' या विषयावर बोलणार आहेत.

आजही आपल्या समाजात मानसिक आजार असलेल्या रुग्णांना सहजपणे स्वीकारले जात नाही. तर मग, रस्त्यावर विमनस्क अवस्थेमध्ये फिरणाऱ्या, हलवलेल्या मनोरुग्णांकडे कोण लक्ष देणार? अशा सुमारे सात हजार मनोरुग्णांना मनोविकारतज्ज्ञ डॉ. भरत वाटवानी यांनी वैद्यकीय उपचार देऊन, बरे करून, पुन्हा त्यांच्या कुटुंबासोबत जोडून दिले. त्यांच्या या आगळ्यावेगळ्या कामाची दखल घेत त्यांना जागतिक प्रतिष्ठेचा 'रॅमन मॅगसेसे' पुरस्कार प्रदान करण्यात आला.

डॉक्टर वाटवानी यांचा जन्म १९५८ चा. त्याचवर्षी मॅगसेसे पारितोषिक देण्यास प्रारंभ झाला. २०१८ मध्ये मॅगसेसे पारितोषिकाचा हीरक

महोत्सव आणि डॉक्टर वाटवानी यांचाही हीरक महोत्सव एकाच वर्षी येणे हा एक योगायोगच समजावा लागेल. डॉक्टर वाटवानी यांना हे पारितोषिक देऊन या समितीने आजपर्यंत आंतरराष्ट्रीय स्तरावरदेखील दुर्लक्षित राहिलेल्या एका विषयाची दखल घेतली आहे. मॅगसेसेसह अनेक पुरस्कारांनी त्यांना सन्मानित केले गेले आहे.

केवळ दोन-तीन रुग्णांची सोय असलेल्या 'श्रद्धा' पुनर्वसन केंद्रापासून आता १५० रुग्णांची सोय होऊ शकेल इतका 'श्रद्धा'चा पसारा वाढला आहे. या आगळ्यावेगळ्या कामासाठी कार्यकर्ते निवडणे ही एक कसरतच असते. डॉ.वाटवानी म्हणतात, मला फक्त नेमून दिलेले काम करणारी माणसे नको असतात. स्वतःच्या बुद्धीचा, विचारांचा पुरेपर वापर करून ट्येयपूर्तीच्या दिशेने वाटचाल करणारे सुशिक्षित तरुण मला हवे असतात.

आजपर्यंत डॉ. वाटवानी यांनी हजारो रुग्णांना बरे करून घरी पाठवले आहे. परंतु ते आजही अस्वस्थ आहेत. भारतातील विविध शहरांतील

रस्त्यावर चार लाखोंपेक्षा जास्त मनोरुग्ण भटकत आहेत. त्यांच्यापर्यंत पोहोचू शकत नाही, ही खंत त्यांना आहे. डॉ. वाटवानी म्हणतात, एकूण वैद्यकीय व्यवसायच कमालीचा धंदेवाईक झाला आहे, त्याचा फटका आमहालाही बसत आहे. महिन्याला लाख रुपये पगार देऊ करत असूनही तरुण सायकिएट्रिस्ट मुलं-मुली मिळत नाहीत. त्यांचे दुसरे दुःख आहे ते सरकारी मॅटल हॉस्पिटलमधील रुग्णांविषयीचे. काही रुग्ण तिथं दहा-पंधरा वर्षे खिंतपत पडलेले असतात. त्यांच्यासाठी तिथं सायकिएट्रिस्ट असतात, काउन्सिलरसुद्धा असतात, पण सरकारी बेपर्वाई या रुग्णांना तिथे सडवत असते. एक पेशंट त्यांनी चेन्नई मनोरुग्णालयातून आणला आणि त्याला बरे करून दोन महिन्यांत घरच्यांना भेटवलेसुद्धा.

इतकी वर्षे या क्षेत्रात काम करूनदेखील डॉ. वाटवानी यांची रुग्णांविषयीची संवेदनशीलता आणि सह-अनुभूती शाबूत आहे. रस्त्यावरील एका मनोरुग्णाला हे जग कसे दिसत असेल, त्याची इच्छा काय असेल हे ते 'एका रस्त्यावर भटकणाऱ्या निनावी स्किझोफ्रेनिक रुग्णाचे गाणे..' या शीर्षकाच्या कवितेत लिहितात. एका मनोविकारतज्ज्ञाच्या ठायी अशा प्रकारची संवेदनशीलता ही एक अचंबित करणारीच गोष्ट आहे. एखाद्या मनोरुग्णाला रस्त्यावर बघून त्यांचे मन आजही हेलावतं आणि ते सहजपणे म्हणतात, या व्यक्ती त्यांचा कोणताही दोष नसताना अशा रस्त्यावर का असाव्यात? त्या इथे असताच कामा

नयेत! आणि त्या रुग्णाला रुग्णालयात दाखल करून त्याच्या उपचारांची आणि कुटुंबियांबरोबर पुनर्मिलनाची जबाबदारी घेतात. दोन हजार सतराचा मानसिक आरोग्य कायदा रस्त्यावरील मनोरुग्णांसह सर्वच मनोरुग्णांचे उपचारांचे अधिकार, मानवाधिकार आणि रुग्णाची प्रतिष्ठा या संबंधीच्या सरकारच्या जबाबदाऱ्या अधोरेखित करतो. परंतु ज्या वेळेला या पैकी, कायदा जाऊ दे, पण विचारांचादेखील समाजमनाला गंध नव्हता त्या वेळेपासून म्हणजे १९८८ सालापासून डॉ. वाटवानी काम करत आहेत. कायद्याचे क्षितिजावरील आगमन हे नेहमीच उशिरा होत असते. सहदयता आणि उत्स्फूर्तपणे केलेल्या कामाच्या पाऊलवाटेचे रस्ता 'रुंदीकरण' आणि 'अधिकृतीकरण' कायद्याच्या साहाय्याने केले जाते.

'श्रद्धा' केंद्रातून दिल्लीमधल्या श्रीमंत घरातला डॉक्टर मुलगा, जे. जे. आर्ट स्कूलमधले शिक्षक, लष्करामध्ये भाऊ असलेला एक रुग्ण आणि अन्य हजारो मनोरुग्ण बरे होऊन पुन्हा त्यांच्या कुटुंबात परतले आहेत. त्यांनी आयुष्याची नवीन सुरुवात केली. 'श्रद्धा'चे काम वाढवण्यास हवे याची त्यांना जाणीव आहे. त्याचबरोबर इतरांनी देखील हे काम चालू करावे असे त्यांना वाटते. संवेदनशीलता आणि समाजाविषयी बांधिलकी असणारा कोणीही हे काम करू शकतो. ते गमतीने म्हणतात, हे काही रिकट सायन्स नाही. परंतु त्याचबरोबर या प्रश्नाच्या मुळाशी जाण्याची आवश्यकता ते व्यक्त करतात.

ही माणसे अशी रस्त्यावर येतातच कशी? या बाबतीत डॉ. वाटवानी म्हणतात, आपल्या कुटुंबातील व्यक्तीला असा आजार होऊ शकतो, हेच मान्य केले जाते नाही आणि लक्षात आले तरी मान्य करून मोकळेपणाने डॉक्टरांकडे जाण्याऐवजी हा आजार लपवण्याकडे लोकांचा अधिक कल असतो. त्यामुळे उपचारांना उशीर होतो आणि आजार अधिक गुंतागुंतीच्या अवस्थेत पोहोचतो. भारतीय समाजाचा मानसिक आजारांकडे पाहण्याचा दृष्टिकोन आधुनिक उपचार आणि मूल्ये यांच्याशी आजही सुसंगत असा नाही. याचे प्रमुख कारण म्हणजे मानसिक आजार, त्यावरील उपचार, त्यांची कारणे याबद्दल पुरेशी जनजागृती नाही. मानसिक आजार मॅटमधील रासायनिक बदलांमुळेही होतात. याची माहितीच अनेकांना नसते. त्यामुळे या आजारासाठी बाबा-बुवांकडे जाण्याचा, लिंबू-गंडेदोरे बांधण्याचा मार्गदेखील स्वीकारला जातो. मानसिक आजाराबद्दलचे गैरसमज आणि अंधश्रद्धा या सगळ्याला खतपाणी घालतात.

डॉक्टर वाटवानी यांच्यासारख्या व्यक्तींचे कार्य मानसिक आरोग्य क्षेत्रातल्या केवळ एका क्षेत्राला मोठे करत नाही, तर संपूर्ण मानसिक आरोग्य क्षेत्राकडे झालेले दुर्लक्ष आणि या क्षेत्रातील कामाची गरज समाजासाठी अधोरेखित करत असते... माणुसकीचा स्तर समाजासाठी उंचावत असते... संपूर्ण समाजालाच एक वेगळे परिमाण देणारे असते... आणि म्हणून या भरतभूमीवर असे

अनेक भरत असायला हवे आहेत, हीच तर आपली सगळ्यांची इच्छा...

डॉक्टर वाटवानी यांचे प्रेरणास्थान आहेत बाबा आमटे. महान समाजसेवकांचे काम हे रिलेच्या शर्यतीसारखे असते. त्यांचे कार्य बघून इतर अनेक जण प्रेरणा घेतात आणि स्वतःचे काम सुरू करतात. पुन्हा हे काम मोठे होते आणि त्यातून पुढच्या फळीतील कार्यकर्ते प्रेरणा घेत राहतात. रिलेच्या शर्यतीतील बॅटम पुढच्या समाजसेवकांकडे दिला जातो. बॅटम घेण्यासाठी नवीन खेळाडू येत राहतातच. या नवीन खेळाडूसाठी स्वळ, काळ, भाषा असे कुटलेच अडथळे नसतात. प्रेरणा हाच त्यांचा एक बॅटम ठरतो. हा रिले शर्यतीचा प्रवास असाच अव्याहत सुरू राहणार आहे... माणसाच्या अस्तित्वापर्यंत... डॉ. वाटवानी यांच्या सारख्यांची एवढीच इच्छा असावी, की तंत्रज्ञानाच्या आणि व्हॉट्स अॅपच्या या युगात हा प्रवास अजून जलद व्हावा..... (उत्तरार्ध)

वाचकांना आवाहन : आपल्या शहरांतील रस्त्यावर सापणास मनोरुग्ण आढळून आल्यास श्रद्धा पुनर्वसन केंद्र, कर्जत यांच्याशी खालील क्रमांकावर सल्ला व मार्गदर्शनासाठी संपर्क करावा.

ध्रुव बडेकर (७२६३८०१३८४) अथवा सचिन म्हस्के (८६९८२५९२०४)

- प्रा. डॉ. अनिल वर्तक, उपाध्यक्ष, 'सा' पुणे. ९५०३७९०८५९